

NİZARÎ İSMAİLİLİĞİ VE ALEVİLİK: İKİ FARKLI DİNÎ İDRAKTE BENZEŞEN YORUMLAR ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Nizari İsmailiyas And Alevism:
The Evaluation on the Same Practices of the Two Different
Religious Rituals

Hulusi YILMAZ¹

ÖZET

Alevilik sahip olduğu bâtinî tevil karakteriyle On İki İmam Şialığından çok Şi-î İsmaililiğe benzemektedir. Şer'î hükümlere getirilen yorumlarda İsmaililiğe temel teşkil eden Galiye zümrelerinin ve Nizarî İsmailîlerinin etkisi açıktır. Bu etki, hem coğrafi hem de tarihî şartların zorunlu sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Alevîlerin namaz hususunda yapmış oldukları; namaz 'salat'tır, o da 'dua' demektir yorumu, Nizarî İsmailîlerin tesirini göstermektedir. Nizarî İsmailîlerinde de buna benzer bir yorum vardır.

Anahtar Kelimeler: Alevîlik, Nizarî İsmailîliği, Namaz.

ABSTRACT

Alevism, with its characteristic of esoteric interpretation, resembles the Shii İsmailiya rather than the Twelve İmam Shiism. The effect of Nizari İsmailiyas and Galiye clans that form the basis of İsmailiyas is clear in the interpretations made on religious rules. This effect emerges as a result of both geographical and historical conditions. The interpretation of Alevies regarding namaz is that namaz is "salat", which means "petition to Allah". This interpretation reveals the influence of the Nizari İsmailiyas, who have a similar interpretation.

Key Words: Alevism, Nizari İsmailiya, Namaz.

¹ Dr., Nevşehir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Görevlisi: hulusi.0@hotmail.com.tr

Giriş

Alevîlik yapısal, inançsal ve güncel boyutlarıyla birçok araştırmaya konu olmuştur. Bu çalışmalar Alevîliği bir yönüyle açıklığa kavuşturmuş olsa da hâlen Alevîliğin teolojik ve ritüel yapısında açıklanmaya muhtaç yönler vardır. Bu eksiklik Türk tasavvuf tarihinin Şîilik ile münasebetinin yeterince aydınlatılmamasından kaynaklanmaktadır. Bu makale, söz konusu etkileşimde İsmailîliğin namaz yorumu ve bunun Alevîlikte görülen benzerlikleri üzerinde durmaktadır. Çalışmamızdaki amaç, Alevîliğin İsmailîlikten doğduğunu ispat etmek değildir. Böyle bir hükmün bütünüyle doğru olacağı kanaati de taşınmamaktadır. Amaç, İsmailîlikte “namaz” ibadetinin nasıl yorumlandığından hareketle, günümüz Alevîliğinin bazı kesimlerinde görülen yansımaları tespit etmek ve bu suretle etkileşimin varolduğuna yönelik tezimizi destekleyen bulgulardan hareketle, aradaki benzerlikleri açıklığa kavuşturabilmektir.

İsmailîlikle Alevîlik arasında tespit edilen benzerliklerin dışında önemli farklılıkları ve ayrılıkları görmek mümkündür. Ancak söz konusu farklılıkların tespiti başka bir çalışmanın konusu olacaktır. Ayrıca tespit edilen benzerlikler Alevîliğin bütününe kapsamamaktadır. Zira Alevîlik kendisini farklı idrak tarzlarında farklı uygulamalarla göstermektedir. Bahsedilen amaç istikametinde araştırma yapılırken bir taraftan meselenin tarihî boyutunu görebilmek için bu hususta yapılmış çalışmalara müracaat edilmiş, diğer taraftan da günümüzle ilgili yorumlamalarda, araştırma sahamız olan Ankara’da yaptığımız mülakatlardan ve katılımcı gözlemlerden faydalanılmıştır.

Alevîlik ve On İki İmam Şîiliği

Alevîliğin Şîilikle ilişkisi denildiği zaman akla On iki İmam Şîiliği gelmektedir. Alevîlikte, görünürde güçlü bir On İki İmam kültürünün bulunuşu bu irtibatı zorunlu hâle getirmektedir. Fakat bu kültürün görüntüdeki hâkimiyeti, Alevîliğin Yedi İmam kültürüne dayalı İsmailîlikle bağlantısı olabileceği fikrini gölgede bırakmıştır (Ocak, 2006: 13-22).

A. Y. Ocak’ın (2006: 13-22) belirttiği gibi Alevîlikteki On İki İmam kültürü, On İki İmam Şîiliğindeki “On İki İmam” algılayışı ile karşılaştırıldığında uyumsuzluk hemen anlaşılır. On İki İmam Şîiliğinin tevil anlayışında zahir-batın dengesi korunmaya çalışılır. Bu tevil anlayışı, bâtın yanında zahir’e eşit önem vermektedir. Şer’î hükümlere gösterilen bu dikkat, bazı Anadolu Alevîlerince anlaşılmamaktadır. Çünkü tevhid, ahiret, namaz, oruç, hac ve zekât gibi evrensel İslami değerler söz konusu olan Alevîlikte farklı bir yoruma tâbi tutulmuştur. On İki İmam Şî-

İliğinin şer'î hükümleri yorumlama ve uygulama hususunda Sünnî yoruma daha yakın olması, Alevîlere göre, On İki İmam Şîîliğinin aslını kaybederek Sünnîleştiği anlamına gelmektedir.

Nizarî İsmailîlerin Tarihteki Yeri ve Alevîliğe Tesiri

Alevîliğin On İki İmam Şîîliği ile görünüşteki ilişkisine rağmen farklılıkların sebebi tarihi kökenleriyle araştırılmaya başlandığı zaman karşımıza İsmailîlik meselesi çıkmaktadır. İsmailîlik, tarih sahnesine VIII. yüzyılda Şîîliğin karakteristik problemi olan selef-halef meselesinden çıkmıştır. Beşinci İmam Cafer el-Sadık'ın 765'te ölümü üzerine, hangi oğlu olacağına dair görüş farklılıkları Şîîliğin ikiye bölünmesine neden olmuştur. Musa el Kazım'ın imamlığını kabul edenler On İki İmam Şîîliğine, İsmail'in imamlığına kabul edenler de Şîî İsmailîliğine vücut vermişlerdir (Ay, 2005: 5).

İsmailîlik tarih sahnesinde somut bir biçimde IX. yüzyılda Karmatî hareketiyle görünmüştür. Fakat asıl kalıcı tesiri, Karmatî hareketinden yararlanarak Kuzey Afrika'da kurulmuş olan Fatimîlerle göstermiştir. İsmailîlik, "Altın Çağ" olarak kabul edilen Fatimî döneminde (909 – 1171) Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'ye kadar olan yerlerde yayılmıştır (Ay, 2005: 5).

Halife El-Mustansır'ın 1094'teki ölümü üzerine İsmailîlik, tarihindeki en büyük bölünmeyi yaşayarak Mustâ'li ve Nizarî olmak üzere iki ayrı kola ayrılmıştır. Mustâ'lîlik 1130 yılında Halife-İmam el-Amir'in ölümü üzerine yeni bir bölünme daha yaşamış, Hafizîlik ve Tayyibîlik olmak üzere iki kola ayrılmıştır. Tayyibî İsmailîliği, Yemen ve Hindistan Müslümanları arasında örgütlenmiştir. Hafizîlik ise Fatimî halifeliğinin yıkıldığı 1171 yılından sonra devlet desteğinden yoksun kaldığı için uzun süre yaşayamamıştır (Ay, 2005: 7-9).

Konumuz açısından önemli olan Nizari İsmailîleri ise İran'da Selçuklu topraklarında bağımsız bir devlet kurmayı başarabilmiştir. Merkezi Kuyez İran'da bulunan Deylem bölgesindeki dağ kalesi Alamut'ta kurulan Nizarî devleti (1090-1256), Doğu İran'dan Suriye'ye dek uzanan ve çevrelerindeki köyler ile az sayıda bazı küçük kenti de kapsayan sayısız kaleden oluşan dağınık bir arazi yapısı ile geniş bir alana yayılmıştır (Daftary, 2002: 459).

Nizarî İsmailîliği bulunduğu coğrafi konum nedeniyle Alevîliğe etkisi kaçınılmaz olmuştur. Nizarî İsmailîlerin meskûn olduğu İran ve Horasan bölgeleri uzun dönemde hem Büyük Selçuklu Devleti gibi etkili Türk siyasî birliğinin sağlandığı hem de küçük Türk beyliklerin hüküm sürdüğü bir yerdir. Dolayısıyla bu bölge Anadolu'ya yerleşecek olan Türkmenlerin yüzyıllarca sürecek olan göç yolu üze-

rindedir. Bu bölgelerde daha Emevîler döneminden itibaren başlayan Şîilik propagandaları tarihin değişik dönemlerinde bazen gizlice, bazende açık ve yoğun bir biçimde devam etmiştir. Halsluck'a göre Türk boyları özellikle Kuzey İran yoluyla batıya doğru geçerken Şîî formunda bir İslam propagandasıyla karşılaşmıştır (Kara, 2006: 426).

Köprülü'ye* (1996: 191) göre Batını davetçiler (İsmailîler) sadece Kuzey İran'da değil, Türkistan, Maverannehir ve Horasan bölgelerinde Türkmenler arasında bulunmuşlar; kendi inançlarını bu kitleler arasında yaymışlardır. Göçebe Türkmenler, Batınılığı basit ve uygulanabilir prensipler itibarıyla kendilerine şîiat hükümlerinden daha uygun bulduklarından, kabulde fazla zorlanmamışlardır. Böylece batıya doğru gelen Türkmen kitleleri arasında Batını inançlar yayılmaya başlamış, bu vesileyle Batınlık Anadolu'ya intikal etmiştir.

Bir başka İsmailî yerleşim bölgesi olan Suriye de konar-göçer Türkmenler için yaşam alanıdır. Özellikle Şamlu Türkleri kışın Suriye bölgesini kışlak olarak, yazın da Anadolu'nun Kızılırmak yayına kadar olan bölgeleri yaylak olarak kullanmışlardır (Sümer, 1976: 92-94). Türkmen nüfusun azımsanmayacak kadar çok olduğu Suriye, Halep ve Musul gibi bölgelerde Şîiler yüzyıllardır yoğun bir şekilde mevcuttu. Sadece Suriye'de Nusayrîler, Dürzîler, Hafizîler ve Nizarîler olmak üzere dört farklı anlayış üzerinden İsmailîlik yaşatılmaktaydı (Daftary, 2002: 389). Bu bölgeyi, Türkmenlerin sadece sosyal hayat alanları değil, siyasi olarak da var olma mücadelesine girdikleri bir yer olarak düşünenecek olursak; İsmailîliğin Alevîliği etkilemesinin kaçınılmaz olduğunu söyleyebiliriz.

Nizarî İsmailîleri siyasi varlıklarını 160 yıldan fazla bir süre Büyük Selçuklu devletinin topraklarında bir devlet olarak sürdürmüştür. Siyasi varlıkları devam ettiği müddetçe dâvet (da'wa) adını verdikleri bir çeşit misyonerlik yöntemi ile yayılma gayretinde olmuşlardır. Merkezleri Kuzey İran olmasına rağmen Doğu'da Amu Derya ve Hindistan'a Batı'da Suriye'ye kadar etkili bir propaganda yapmışlardır. İran ve Azerbaycan'da da güçlü olduğu bilinmektedir. Bu coğrafya içinde Anadolu'nun İsmailî propagandasından muaf olduğunu düşünmek anlamsız olur. Anadolu'da İsmailî tesirlerin yeterince bilinmemesinin sebebi Ocak'ın belirttiği üzere (2006: 13-22) yabancı İsmailî araştırmacıların Türkçeye vakıf olmamalarından kaynaklanmaktadır. Bir diğer sebep ise kendi İsmailî uzmanlarımızın olmamasıdır.

* F. Köprülü, "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" adlı eserinin 206-207 sayfalarında dipnotta Batınlık ile İsmailîliği aynı anlamlarda kullanmıştır.

Nizarî İsmailîlerin devlet politikası olarak yürüttükleri misyonerlik faaliyetlerinin Anadolu'ya etkisi aydınlatılmamış olsa da Nizarîlerin siyasi birliğinin dağılması neticesinde tasavvuf üzerinden yapmış oldukları etki bazı boyutlarıyla bilinmektedir. Moğollar Alamut kalesini zaptedip (1256) Nizarî devletine son verdikten sonra, Nizarî inançları, genellikle On İki İmamcılık kılığında ya da tasavvuf şemsiyesi altında verilmiştir (Daftary, 2002: 676).

Moğol istilası sonrası ve Safevî öncesi İnan'ında yayılan Şîilik, basitçe var olan Şîî mezheplerden birinin güçlenmesi şeklinde değil, bütünüyle yeni bir tarzdaki Şîiliğin gelişmesi şeklinde olmuştur. Halk tipi ve genellikle tasavvuf tarzında ifade edilen bu yeni Şîilik, Safevî Şîiliği ile doruğuna ulaşmıştır. Nizarî İsmailîleri de Alamut'un düşüşünden sonra işte bu Şîilikle meczolunmuş tasavvuf anlayışı ve terminolojisi içinde yayılmaya devam etmiştir. Aynı şekilde, İsmailîler gibi Bâtını tevil yöntemini kullanan sufi şeyhleri de giderek artan biçimde genel olarak, İsmailîlere atfedilen düşünceleri benimsemeye başlamıştır. Bu süreçte İmam, Pir, ona tâbi olanlar da hasımlarının tepkisini çekmeyecek bir isim olan mürid ya da talib diye anılmaya başlanmıştır (Daftary, 2002: 625 – 636).

Gölpınarlı, İsmailî hareketin düşünce planındaki tesirlerini izah ederken, özellikle, İsmailîliğin alt yapısını oluşturan Bâtını tevil doktrinine dikkat çekmektedir. Bu doktrin, aşırı, hatta mutedil çizgideki bazı Mutasavvıflar ile Hurûfîlik, Haydarîlik, Erdebîlik (Safevîlik), Bektaşîlik ve Ruşeniye gibi tarikatlar üzerinde etkili olmuştur (Gölpınarlı, 1997: 134). Fakat İsmailîliğin Anadolu'daki etkisi daha çok Hurûfîlik yoluyla olmuştur. Hurûfîlik, dayandığı fikirleri, diğer bazı geleneklerin yanı sıra İnan sufiliği ve İsmailîlikten türemiş bir harekettir. Kurucusu, Fazlullah Esterabadî, İsmailîler gibi çevrimsel bir tarih anlayışına sahiptir. Fazlullah, Tanrısallığın insanda, özellikle de kendisinde tecelli ettiği gerekçesiyle Peygamberlik döneminin sona ermiş olduğunu ilan etmiştir. Fazlullah, İnan ve Komşu ülkelerdeki zanaatkâr tabakalarıyla gezgin dervişler (kalenderler) arasında sayısız taraftar kazanmıştır. Güçlü kabalıcı – gnostik eğilimlere sahip olan Hurûfîler, Bâtını tevili benimseyerek harflerin gizli anlamları üzerinde ısrar etmişlerdir. Hurûfîlik hareketi, Fazlullah'ın ilk öğrencilerinden ve bu yeni inanca ilişkin birçok kitabın yazarı olan Ali el A'la'nın (Ö. 1419) misyonerlik faaliyetleri sayesinde Anadolu'da geniş yaygınlık kazanmıştır. Öyle ki kısa süre sonra Anadolu, Hurûfîliğin asıl merkezi hâline gelmiştir. Hurûfî görüşler, tarikatın ilk edebiyatında muhafaza edilen Bektaşî dervişleri tarafından savunulmaya devam etmiştir (Daftary, 2002: 628-629).

Gölpınarlı, Hurûfliğin Anadolu'ya etkisinin Ali el A'la ile değil Nesimî ile olduğu kanaatindedir. Ayrıca, Feriştihazade, Hayretî, Muhi'tî, Viranî ve Yeminî gibi saygın halk ozanları da Hurûfliğin yayılmasına katkıda bulunmuşlardır. Bunlardan; Nesimî, Viranî ve Yeminî, Alevîlilerin yedi büyük ilahi ozanlarındandır (Gölpınarlı, 1997: Kutlu, 2003: 46-47) ve adları her geçtiğinde niyaz edilir.

Alevîler ve Nizarî İsmailîlerde Benzeşen Namaz Yorumları

Alevîlik ile İsmailîliği benzeştiren özelliklerden biri Bâtını yorum geleneğidir. İsmailîlik, Kur'ân'ın yorumunda zâhir-bâtın dengesinin bâtin lehine geliştiği bir tevil anlayışına sahiptir. Bâtını bilgiye verdiği bu önemden dolayı da adı Batınlıkla anılır olmuştur. Konunun uzmanlarına göre bu yakıştırmaya yerinde olmuştur. Çünkü, Batınlığa hayat veren Galiye zümrelerinin (Gulat-ı Şia) ve özellikle Hattabiye'nin İsmailîlikle doğrudan ilişkisi vardır. Bâtınıye'nin düşünce ve hareket planındaki temelleri Hattabiye'nin öncüsü Ebû'l-Hattab el Esedî ve onun takipçileri tarafından atılmıştır. Bu hareket, tarihî süreçte gerek siyasi, gerekse kültürel ve entelektüel düzeyde en gelişmiş ve kurumlaşmış şekliyle İsmailîyye fırkası tarafından temsil edilmiştir. Batıniye adı verilen hareketin doğuşu, aslında İsmailîyyenin doğuşudur (Öztürk, 2003: 61- 64, İlhan, 1992: 190-194, Daftary, 2002: 147-154).

İslam dünyasında, Galiye zümreleri Batıni tevilin öncüsü rolünde olmuştur. İsmailîye ve İmamiye şiaları bu yorum tarzının ilk örneklerini bu zümrelerden alarak daha geniş bir coğrafyaya yayılmasına vesile olmuşlardır. Ayetlerdeki derinlikli manaların yalnızca imam ve onun yakınında bulunanların bilebileceğine ilişkin düşünceler, Galiye zümrelerinden intikal etmiştir. Yine bu düşünce, Batıni manaları bilme imtiyazını, imamlardan alıp Allah'ın veli kullarına vermek kaydıyla mutasavvıflar tarafından da benimsenmiştir. İsmailî düşünce sistemindeki imam, va'sî, hüccet gibi figürler; gavs, kutub, abdala dönüştürülmek suretiyle tasavvufî öğretiyeye taşınmıştır (Öztürk, 2003: 191).

Aşırı Şîî Hattabiye fırkasının bazı Bâtını yorumlarına göre Allah'ın emretmiş olduğu namaz, oruç ve hac gibi şer'î yükümlülükler birer boyunduruk veya kâfirler için bir tür azap olarak kabul edilmiştir. Bu fırkanın Muammeriye kolu da tıpkı selefleri gibi cenneti insanların nail oldukları hayır ve nimetler; cehennemi ise onların dünyada maruz kaldıkları, sıkıntı ve belalar şeklinde anlamlandırmıştır (Öztürk, 2003: 188-189).

Bâtını yorumun ilk örneklerini Hattabiye'den alan İsmailîler, sıradan insanların tevilî bilemeyeceğini söyler. Tevilî bilenler sadece seçilmiş ya da bilme yetki-

si verilmiş pek az kişidir. Teviline içeriği, Müslümanlardan ve sıradan müminlerden kesinlikle yol gösterici – eğitici bir sır olarak saklanmıştır (Engineer, 1999: 1-4). Yapılan yorumlar, Hattabiye fırkasına ait örneklerden farklı olarak, imamet öğretisinin temelini oluşturacak türdendir. Namaz konusuna getirilen yorum bunlardan biridir. İsmailîlere göre salat, yani dua – namaz sistemi özünde dava sisteminin kuruluşu anlamına gelir. Kur’ân’ın her neresinde salat’tan konuşulsa, “dua okumaktan” değil, fakat “dua düzenlemekten” söz edildiği belirtilir. Bu gerçekte, peygamberden sonra inananlar toplumunun en yüksek temsilcisi olan imamın başkanlığında dava’nın yerleştirilmesi, düzenlenmesi anlamındadır. İnsandan uygun zamanda dua etmesi istendiği gibi bir mümin, yani inançlı kadın veya erkek çabalarını, inananlar için dava’nın hizmetine vererek kendi kendini zenginleştirmesidir (Engineer, 1999: 1-4).

Şîî inancı imamet öğretisi ile anlamlıdır. Bütün Şîîlerde olduğu gibi İsmailîlerde de imam makamı çok önemlidir. O, Tanrı’dan sonra gelen onuncu aklın temsilcisidir. Tanrı’nın sıfatları yoktur, o bütün nitelik ve niceliklerin üstünde, kayıtlamalardan uzaktır. Bu sıfatlar Tanrı’dan sonra gelen onuncu akla aittir. İmam, yer yüzünde onuncu aklın bu sıfatlarına sahiptir (Engineer, 1999: 1-4).

İmamın duanın merkezinde olması, ona verilmiş bu ilahî lütuftan, kutsallıktan dolaydır. Fatımîler döneminde yetişmiş meşhur İsmailî Dâîilerinden biri olan Kadı Nu’mân, zâhir bâtın dengesinin korunması gerektiğini söylese de – bu görüntüde öyledir – namazın kabul edilmesi için bir şart ileri sürer; zamanın imamını tanımak ve ona tüm kalbiyle sevgi ve sadakat göstermektir. Ona göre namazın Bâtını anlamı şudur: “Namaz, gerçekte imamla birleşmektir. Dolayısıyla zamanın imamından yana şüphesi olanın kesinlikle namazı yoktur” (Öztürk, 2003: 359).

Görüldüğü üzere İsmailîlikte ve özellikle Nizarî İsmailîliğinde namaz, zamanın imamının başkanlığında dava’nın, yani İsmailî öğretinin yerleştirilmesi, düzenlenmesine bireysel olarak katkıda bulunmadır. Günümüzde de Nizarî İsmailîleri bundan çok farklı davranmamaktadır.

Bugün Tacikistan, Afganistan, Pakistan devletlerinin ortak alanları olan Pamir bölgesinde yaşayan Nizarî İsmailîleri bir Türk araştırmacı Zahide Ay tarafından incelenmektedir. Hâlen bölgede bulunan Ay’ın gezi notlarını topladığı ‘Handut’ isimli eserinde Nizarîlerin namaz ibadetlerini şöyle aktarmaktadır:

“Pamir bölgesinin İsmailîleri, günde iki vakit namaz kılıyorlardı. Sabah kalkınca ve gece yatmadan önce. Burada kaldığım süre içinde hiç ezan sesi duymadım. Hiç cami de görmedim. Bütün namaz boyunca oturarak ibadet ediyorlar-

di. Seccade olarak bir bez parçası ya da bir havlu kullanıyorlardı. Buna “Ca-i namaz” diyorlardı. Türkçesi “namaz yeri” demektir. Hiç rekât yoktu. İbadet boyunca kırk dokuz İsmailî imamının isimlerini sayıyorlardı habire. Bir de eğer biliyorlarsa bazı sûreleri okuyorlardı. Yarım saatten fazla sürüyordu bir namaz.” (Ay, 2006: 186).

Nizarî İsmailîlerinin yüzyıllardır Türklerle iç içe yaşadıkları ve Alamut sonrası dönemde tasavvufî kisve ile Anadolu’ya yayıldıkları düşünülürse namaza ilişkin Batınî yorumların Alevîlere geçmemesi, iz bırakmaması düşünülemez. Nitekim, bu izlere Alevî dedelerin yorumlarında rastlanmaktadır. Ankara / Mamak – Tuzluçayır Cem evinde (13 Aralık 2007) yapılan bir mülakatta İsmail Eker Dede (Yaş: 55) namaz hakkında düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

“Kur’ân-ı Kerim’de namaz diye bir kelime yoktur. Namaz Farsça bir kelimedir. Türkçe manası yalvarmak, yakarmaktır. Yalvarmak, yakarmak da ibadet değildir. Kur’ân’da ibadet kelimesi Arapça salat’tır. Salat’ın Türkçe manası dua etmek demektir. Dua ise ibadetin özüdür. ‘Rabbimiz şöyle buyurdu; Bana dua edin, kabul edeyim; çünkü bana ibadeti bırakıp büyüklük taslayanlar, aşağılanarak cehenneme gireceklerdir.’ Mümin sûresi 60. ayet’te dua ile şekilcilikten uzak bir ibadet anlatılmaktadır.”

Dede, namazın dua olduğunu kanıtlamak amacıyla, aşağıdaki ayetlerin mealini bu doğrultuda yorumlamıştır.

“Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah’ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu boşa yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru!” (Ali İmran Suresi 191. ayet)

“Namazı bitirince de ayakta, otururken ve yanınız üzerine yatarken (daima) Allah’ı anın. Huzura kavuşunca da namazı dosdoğru kılın; çünkü namaz müminler üzerine vakitleri belli bir farzdır.” (Nisa suresi 103. ayet).

“(Resulüm!) Sana vahyedilen Kitab’ı oku ve namazı kıl. Muhakkak ki, namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar.” (Ankebut suresi 45. ayet).

Dede’ye göre ayetlerde geçen ortak düşünce Allah’ın her an anılmasıdır. Anılma dua ile olur. Bedenî ibadet ile her an anamayacağımıza göre Allah’ın bu ayetlerden muradı aslında Sünnîlerin bildiği namaz değil, salat’tır, yani duadır (Yılmaz, 2008: 153).

Alevîler için bir ritüel birliği oluşturmaya ve geleneksel Alevîliği yaşatmaya ça-

Işan Cem Vakfı'nın hazırladığı "Yol ve Sürekler (Erkanname)" adlı kitapçık (Cem Vakfı, Cep Kitapları Dizisi: 3) ile Ankara Cem Evleri'nin yayınladığı "Alevîliğin Oluşumu" adlı kitapta hemen hemen benzer şeyler söylenmektedir:

"Kur'ân'da namaz "salat" olarak geçer. Salat'ın Türkçe karşılığı: Dua ve ibadet'tir. Dua ve ibadet, bilerek Allah'a yalvarmak ve O'ndan yardım istemektir. Alevî ve Bektaşiler bu yolu izlerler. Cenab-ı Allah Kur'ân'da, ibadetin şeklini belirtmez. Kur'ân'da sadece kıyam, rükû ve secdeden bahseder" (Bozkurt, Tarih-siz: 112).

Yukarıda geçen namazla ilgili yorumlar, Nizarî İsmailîliğinin etkisini göstermektedir. Fakat namazın İsmailîlikteki asıl yorumundan soyutlanarak tasavvuf dünyasına aktarılmasından kaynaklanan bir farklılaşma söz konusudur. Nizarî İsmailîliğinde 'salat' davet'e (da'wa) hizmet için İmam'ın başkanlığında yapılan mücadeleye manevî bir katkı içerirken, Alevîlerde salat 'Allah'ı anma, O'na dua etme hâline dönüşmüştür. Yer ve zamana bağlı olmaktan çıkmıştır.

Alevîlerde, namaz için yapılan başka yorumlar da mevcuttur. Cem esnasında yüz yüze kılınan tarikat namazı, Dede huzuruna çıkarken gösterilen kıyam, rükû, ve secde - Kur'ân'da bahsedilen kıyam, rükû ve secdeye gönderme yapılarak- 'salat'tan farklı yorumlardır. Bu yorumlar şekle, yere ve zamana hitap ettiğinden, yukarıda geçen 'salat' anlayışıyla çeliştiği görülmektedir. Fakat konumuz Nizarîliğin Alevîlik üzerine etkisi ile sınırlandırıldığı için bu yorumlar göz ardı edilmiştir.

Namaz gibi İsmailîlikten geçtiğini düşündüğümüz bir başka yorum da ahiret inancı ile ilgilidir. Yukarıda Hattabiye'nin Muammeriye kolunun ahiret inancına ilişkin olarak "cenneti insanların nail oldukları hayır ve nimetler; cehennemi ise onların dünyada maruz kaldıkları sıkıntı ve belalar" şeklinde yorumladıklarını aktarmıştık.

Buna benzer yorumlar, Alevî inancında da gözlenmektedir. Alevî dedelerle yapılan mülakatlarda "*cennet de bu dünyadadır, cehennem de*" geleneksel Alevî inancının değerlendirilmesi şöyledir:

Ali Metin Dede (Yaş: 65, Can Dostlar Cemevi, 7 Şubat 2008)

"*Cennet nedir? İkiye ayrılır: Bâtını ve Zâhirî: Zahirî, sıhhatin yerinde ise, kafan rahatsa, güzel yerlerde oturur, güzel insanlarla, konuşursan kendini Cennet'te kabul et. Bâtinî ise, görmediğimiz için hüküm yürütmek yanlıştır.*"

Seyfi Gülsoy Dede (Yaş: 68, Can Dostlar Cemevi, 14 Şubat 2008)

“Cismanî Cennet, ruhani cennet vardır. Bu dünyada suç işlersen, adam öldürürsen hapishaneye girersen, Cehennem’dir. Ama nefsine uymazsan, kazancına kanaat getirir de, çoluğunla çocuğunla tatlı dille yersen bu dünya Cennet olur. Bu dünya için Cennet Cehennem budur. Ruhani cennet öbür dünyayı temsil eder.”

Rıza Akbaş Dede (Yaş: 65, Cem Vakfı Ankara şb, 15 Şubat 2008)

“Cennet Cehennem inancı iki yönlüdür. Gülerek tebessümle muhabbet edersek burası Cennet olur; ama öfkelendiğimiz zaman, kıpkırmızı kesiliriz burası Cehennem olur. Bir de öbür dünyaya ait bir hazırlığımız vardır. Genç Abdal şöyle diyor:

*Fırsat elde iken bir amel kazan
Gül cemalin solsa gerektir.
Nefsine aldanıp tapma dünyaya
Dünya malı burada kalsa gerektir.*

(Yılmaz, 2008: 114 -116)

Yorumlardan görüldüğü üzere İsmailîliğe temel teşkil eden Hattabiye fırkasının ahiret inancına ilişkin düşünceleri hiç değişmeden Alevîliğe intikal etmiş gözükmektedir. Fakat ahiret inancına ilişkin yorum İsmailîlikte olduğu gibi sadece bu dünya ile sınırlı kalmamıştır. Öbür dünya ile ilgili de bir inanç ve buna hazırlık vardır. Cem evlerinde, taliblerin yıllık görümü, ahirete hazırlık olmak üzere yapılır. Bu, kul hakkına riayet etme ve rızalık üzerine kurulu bir dini ritüeldir.

Ayrıca namaz yorumunda olduğu gibi ahiret inancında da hem İsmailî etki hem de tasavvufi bir yorum göze çarpmaktadır. Aynı özellik tevhid inancı çerçevesinde de gözlenmektedir. Tevhid inancını karakterize eden hulul ve ittihad kavramları iki farklı kültür çevresinden gelmiş görünmektedir. Hulûl, Hurûfîlik yoluyla İsmailîlikten aktarılmış bir tevhid inancı iken, ittihad tasavvufi bir tevhid anlayışı olarak Alevî deyişlerinde işlenmektedir. Bu ikili yapı, iki farklı kaynaktan gelen bilginin kaynaştırılma çabası gibi görünmektedir. Bu konuların aydınlığa kavuşması için İsmailîlik ve Nizarî İsmailîliğin daha ayrıntılı bilgilerine ulaşılması ve tasavvufla ilişkilerinin yeterince irdelenmesi gerekmektedir.

Sonuç

Nizari İsmailîleri ve Anadolu Alevîleri iki farklı coğrafyada yaşamalarına rağmen şaşırtıcı benzerlikler taşımaktadır. Bu benzerlik, Türklerle Nizari İsmailîlerin İran, Horasan, Suriye gibi bölgelerde birlikte yaşamalarından ileri gelmektedir. Nizari devletinin politikası gereği 'davet' adı verilen misyonerlik faaliyetleri ile Türklerden taraftar bulması muhtemelen benzeşmede etkili olmuştur. Nizariîlerin siyasî birliklerinin dağıldığı Alamut sonrası dönemde ise İsmailîlik, Şîîlikle meczolunmuş tasavvuf kisvesi altında Anadolu'da etkili olmuştur. Özellikle Hurûfilik tarikatı ile bâtını inançlar Anadolu'da yaygınlık kazanmıştır.

Nizari İsmailîleri ve Anadolu Alevîleri her ikisi de zahir-bâtın dengesine, bâtın lehinde ağırlık veren bir yorum tarzına sahiptir. Nizariîlerde namaz yorumu, İsmailî öğretiden kaynaklanan İmam merkezli bir 'dua' iken, Alevîlerde 'dua' Allah'a yalvarma şekline dönüşmüştür. Bu durum, muhtemelen İmamet öğretisinin Anadolu'ya girerken tasavvuf terminolojisine dönüşmesinden kaynaklanmıştır. Tevhid inancı ve ahiret inancı İsmailîlikten geçen 'hulûl' ve 'tenasüh' inanışlarıyla şekillenmiştir. Nizari İsmailîliğin bütün bu etkilerine rağmen Alevîlik kendi içinde tasavvufi yorumlar da geliştirmiştir. İsmailî etkiler ile tasavvufi yorumlar dikkatle incelendiğinde birbiri ile bağdaşmayan ifadelerin bir arada bulunduğu gözlenir.

KAYNAKLAR

AY, Zahide (2005): Alamut Sonrası Nizarî İsmailîliği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

AY, Zahide (2006): Handut, Selenge Yayınları, İstanbul.

BOZKURT, Nizam (Tarihsiz): Alevîliğin Oluşumu, İrtibat: Seyid Garip Musa Kültür Derneği.

DAFTARY, Ferlad (2002): İsmailîler Tarihleri ve Öğretileri, Doruk Yayınları, Ankara.

ENGINEER, Asghar Ali, "Quran and Ismaili Tawıl"(Kur'an ve Fatimî İsmailîlerin Tavili ,Çev. İsmail Kaygusuz), www. Davoodi– bohras.com, erişim tarihi: Eylül 1999.

GÖLPINARLI, Abdulkaki (1997): Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, İnkılap Yayınları, İstanbul.

İLHAN, Avni (1992): Bâtıniye, Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul.

KARA, Seyfullah (2006): Selçukluların Dinî Serüveni, Şema Yayınları, İstanbul.

KUTLU, Sönmez (2002): Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

OCAK, Ahmet Yaşar (2006): "Alevîlik Tarihinin Temel Bir Problemi: Alevîlik ve Nizarî İsmailîliği", Yol Dergisi, Ocak–Şubat 2006.

ÖZTÜRK, Mustafa (2003): Kur'ân ve Aşırı Yorum, Kitabiyat Yayınları Ankara.

YILMAZ, Hulusi (2008): Sosyal Değişme Sürecinde Alevîlik, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Malatya.